

Sakarya Savaşı'nın Türk Dış Politikasına Yansımaları ve Diplomatik Gelişmeler*

Reflections of the Sakarya War on Turkish Foreign Policy and Diplomatic Developments

Muhammet YILDIZ**

Öz

Millî Mücadele dönemi Türk-Yunan ilişkileri bakımından son derece kıymet arz eden Sakarya Savaşı, sonuçları itibari ile de Türk dış politikasının önemli bir evreye geçtiğini göstermektedir. Bu savaş sonrasında gelişen siyasi süreç, uluslararası arenada Yunan Hükümeti'ni pasifleştirirken Türk Hükümeti'ni aktif bir duruma getirmiştir. Nitekim yapılan antlaşma ve antlaşma girişimlerinin ortaya çıkardığı atmosferle yeni ve olumlu bir sürece doğru ilerleyen Türk dış politikası, askerî alanda kazanılan başarılar üzerinden güçlü bir kazanım elde etmiştir. Bu çalışmada, Sakarya Savaşı sonrasında ortaya çıkan askerî vaziyetin Türk dış politikası üzerindeki etkileri, Anadolu'da varlığını sürdüren devletler ile mevcut ilişkilerin yeni bir çerçevede ele alınması ve Türk Hükümeti'nin ikili antlaşmalarla sağladığı avantajlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Millî Mücadele, Sakarya Savaşı, Yunanistan, TBMM

Abstract

The Battle of Sakarya, which was extremely valuable in terms of Turkish-Greek relations during the National Struggle period, shows that Turkish foreign policy has entered an important phase in terms of its results. The political process that developed after this war, while pacifying the Greek Government in the international arena, made the Turkish Government active. As a matter of fact, Turkish foreign policy, which is moving towards a new and positive process with the atmosphere created by the treaties and treaty initiatives, has made a strong gain through the successes in the military field. In this study, the effects of the military situation that emerged after the Battle of Sakarya on Turkish foreign policy, the current relations with the states existing in Anatolia in a new framework and the advantages of the Turkish Government with bilateral agreements are emphasized.

Keywords: Turkish Foreign Policy, National Struggle, Battle of Sakarya, Greece, TBMM

* Bu makale, Türk Kamuoyunda Sakarya Savaşı isimli doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

e-posta: muhammet.yildiz@erdogan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1340-0818

1. Giriş

Yunan Hükümeti'nin Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra kazanımlarını korumak, büyüyen Türk ordusunu imha etmek, TBMM Hükümeti'ni işlevsizleştirerek Sevr Antlaşması'na zorlamak gibi hedefler ile Ağustos 1921'de girişmiş olduğu taarruz harekâtı, Türk-Yunan ilişkilerinin askerî ve siyasi alandaki en kritik dönemeçlerinden biridir. Nitekim bu muharebe sonrasında gelinen durum hem Yunan hem de Türk tarafında çok mühim hadiselerin başlamasına sebep olmuştur.

İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ilerleyişinin Sakarya'da durması ve taarruz inisiyatifinin Türk tarafına geçmesi sonrasında gelişen süreç, dış politikada Yunan Hükümeti'ni zayıflatırken Türk Hükümeti'nin elini güçlendirmiştir. Her ne kadar Yunanlılara güvenmeseler de İngiltere'nin siyasi desteği nedeniyle süreci izlemekle zaman kazanmaya çalışan Fransız ve İtalyan Hükümetleri, bu muharebe sonrasında kesin olarak Türk Hükümeti ile müzakere yollarını aramaya başlamışlardır. Esasında Paris Konferansı'ndan beri aralarında anlaşmazlık bulunan İtilaf Devletleri bloğu, Sakarya'da Yunanlıların yenilmesi sonrasında kırılmış ve Türk Hükümeti bu durumu diplomatik yollarla lehine çevirmeye çalışmıştır. Fransız ve İtalyan Hükümetleri ile daha önceden yapılan görüşmelerin tekrar başlatılması, üzerinde anlaşmaya varılan bazı taslak metinlerin yeniden gündeme getirilmesi, İngilizler ile esir değişimi üzerinden atılan stratejik adımlar ve Doğu Cephesi'nde Sovyetler ile yeni müzakerelerin başlatılması gibi dış politikada gelişen birtakım süreçler, Türk Hükümeti'ne avantaj sağlayan durumlardır. Sakarya'da Türk ordusunun başarısı, Yunan Hükümeti'ni dış politikada çıkmaza sürüklerken, Türk Hükümeti'ne önemli bir alan açmıştır. Yunan Hükümeti uluslararası arenada yalnızlaşırken Türk Hükümeti Doğu'dan Batı'ya bütün devletler ile ilişkilerini geliştirme imkânını yakalamıştır.

Sakarya Savaşı sonucunda sahada kazanılan başarı, TBMM Hükümeti'ne geniş bir diplomatik alan üzerinde hâkimiyet mücadelesi verebilme imkânı tanımıştır. İngiltere dâhil birçok devletle kurulan stratejik temas ve bu temasların mutabakata dönüşmesi, başta Millî Mücadele olmak üzere milli hareketin de önünü açmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Hükümeti'nin ortaya koyduğu söz konusu irade ve strateji üzerinden yürütülen dış politika anlayışı, ilerleyen süreçte Yunanistan'ı daha problemlili durumlara düşüreceği gibi Türk devletinin konumunu ise sağlamlaştıracaktır.

2. Savaş Sonrası Yunanistan'ın Faaliyetleri

Türk ordusunun kazandığı zafer sonrası iç politikada baş gösteren çalkantıları dizginlemek ve dış politikada yaşanabilecek herhangi bir olumsuz duruma engel olmak için bir takım siyasi faaliyetlere girişen Yunan Hükümeti, Başbakan Gunaris öncülüğünde, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerinden yardım talebinde bulunmaya çalışmıştır. Esasında bir süre Sakarya boylarında alınan yenilgiyi Yunan kamuoyundan gizlemeye çalışan Gunaris ve Yunan Kralı Konstantin, yapmış oldukları açıklamalarda savaşı kendilerinin kazandıklarını dile getirmişlerdir. Gunaris, her ne kadar bütün savaş hedeflerini gerçekleştiremeseler de zaferin kendilerine ait olduğunu, artık Yunan ordusunun kontrolü altındaki bölgeleri güvenli bir duruma getirmeyi amaçladıklarını dile getirirken, benzer açıklamalar ve Yunan halkını teskin etmek için gerçek dışı söylemlerde bulunan Konstantin ise;

“Ankara'ya! Ankara'ya! diye haykırdığınızı duydum, ama sizi oraya giderek yeni zorluk ve fedakârlıklara katlanmaya bırakmak istemedim, çünkü bugüne dek başardıklarınız, kendi amaçlarımız için yeterlidir.”

ifadeleri ile sahada yaşanan durumu örtbas etmeye çalışmıştır (Sonyel, 2003, 181).

Yunanlı yetkililerin zafer kazandıklarını iddia ettikleri söylemlerine rağmen yapmış olduğu çalışmalar bu durumun aksini göstermektedir. Öyle ki savaş sonrası Başbakan Gunaris'in Avrupa seyahatine çıkarak İtilaf Devletleri ile bir dizi görüşmeler yapması, uluslararası basın dikkatinden kaçmamış ve Batı kamuoyu, Türk zaferi sonrasında Yunanistan'ın sulh arayışı içinde olduğunu dile getirmiştir (Vakit, 22 Ekim 1921; Özçelik, 2011, 208). Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde İtilaf Devletlerinin arabulucu olma teklifini reddeden Yunanistan'ın Sakarya Muharebesi'nden sonra söz konusu devletlerden yardım talep etmesi, hatta Cemiyet-i Akvam'ın sulh meselesine müdahil olmasının dahi dile getirilmesi, Gunaris'in Avrupa seyahatinden yansıyan notlardır (Açıksöz, 29 Eylül 1921).

Dış politikada yalnızlığa düşmemek için arayış içinde olan Yunan heyeti, ilk olarak Fransa'ya gitmiş ve başkent Paris'te temaslarda bulunmuştur. Fransa başbakanı Aristide Briand dâhil birçok yetkili ile görüşmeler yapan Gunaris ve Yunan heyetinin hedefi; Türk Hükümeti ile barış yapmanın stratejisini belirlemektir (Hâkimiyet-i Milliye, 24 Ekim 1921). Türk kamuoyuna yansıyan yönleri ile Yunanistan, Fransa'da yaptığı görüşmelerde, iç politikada yaşanan huzursuzluk ve savaş aleyhtarlığı kampanyalarının artması sebebiyle Anadolu harekâtına son vermeyi planlamaktadır (Peyam-ı Sabah, 23 Ekim 1921). Basında ifade edilen haberlere göre Yunan Hükümeti, yapılabilecek herhangi bir antlaşma durumunda Türk Hükümeti'nin şartlarını kabul edecektir (Anadolu'da Yenigün, 23 Ekim 1921).

Fransa temaslarından sonra, Yunan heyetinin bir sonraki güzergâhı İngiltere olmuştur. Sakarya'da Türk ordusu karşısında aldığı ağır yenilgi sonrası dış politikada belirsiz bir sürece doğru sürüklenen Yunanistan, bu açmazı kırmak için her durumda kendilerini destekleyen İngiltere ve İngiliz devlet adamları nezdinde birçok üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ancak Lord Curzon dâhil yapılan ikili görüşmelerde beklenen sonucu alamayan Gunaris ve Yunan heyetinin bir sonraki durağı ise Roma olmuştur. Yunan heyetinin daha önceki temalarında talep ettiği arabuluculuk fikri, İtalyan Hükümeti tarafından da dikkate alınmamış ve böylece Yunanlı yetkililer, Avrupa seyahatinden eli boş dönmüşlerdir (Anadolu'da Yenigün, 24 Ekim 1921).

Avrupa kamuoyundan Türk basınına yansıyan haberlere göre Yunanistan, barış için her türlü fedakârlığı yapmakta ve sahada alınan mağlubiyeti siyaseten düzeltme çabasıdadır. Esasında Yunan Hükümeti'nin en önemli problemi, Türk Hükümeti'nin Sakarya Muharebesi sonrasında başlatmış olduğu diplomatik girişimler ve İtilaf bloğu dâhil birçok devletle imzaladığı antlaşmalardır. Türk Hükümeti'nin ortaya koyduğu bu girişimler ile uluslararası bir denge kurması, Yunan Hükümeti ve politikalarını iyice zayıflatmıştır. Her ne kadar 22 Mart 1922'de İngilizlerin arabuluculuğunda yapılan barış görüşmeleri ve bu görüşmeler sonrasında oluşan antlaşma taslakları (İstikbal, 27 Mart 1922) bir müddet daha Yunanistan'ın Anadolu'daki siyasi yalnızlığını gidermeye çalışsa da durum değişmemiştir. En nihayetinde Yunanistan'ın uluslararası platformlarda sergilemiş olduğu sonuçsuz politikalar, yeni bir harbi zorunlu kılmış ve bu çıkmaz Türk ordusunun "Büyük Taarruz" harekâtı ile çözülmüştür.

3. Türk Hükümeti'nden Diplomatik Hamleler ve Kars Antlaşması

Sakarya'da Türk ordusunun kazandığı başarı, TBMM Hükümeti'ne geniş bir alanda faaliyet gösterme fırsatını kazandırmıştır. Bu doğrultuda yapılan ilk girişim, daha önce Moskova Antlaşması ile belli bir zemine oturan Sovyet Rusya ile ilişkilerdir.

Çarlık Rusya'sı I. Dünya Savaşı devam ederken 1917 yılında vuku bulan devrimler sonrası yıkılmış ve Bolşeviklerin idaresinde yeni bir süreç başlamıştır. Rus egemenliğinin dağılması ile Kafkas bölgesinde Azerbaycan Türkleri ile Gürcü ve Ermenilerin oluşturduğu bir meclis kurulmuştur (Sürmeli, 2001, 16-17).

Söz konusu Meclis'in kuruluş amacı Rusya'da sağlanabilecek herhangi bir siyasi düzen sonrası faaliyet göstermektir. Ancak bir müddet devam etse de Rus topraklarında otoritenin tesis edilememesinden dolayı çalışma yapamayan bu meclis, daha sonra federatif bir yapıya dönüşmüştür (Gökay, 1998, 24-64). Azerbaycan, Gürcü ve Ermeni yetkililerin ortak bir mutabakat üzerinde birlik sağlayamaması üzerine dağılan bu yapı sonrası, bölgede yeni devletler ortaya çıkmış en nihayetinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Gökay, 1998, 24-64). I. Dünya Savaşı sonucunda İtilaf Devletlerinin galip gelmesi ile bölgeyi az sayıda askerle işgal eden İngilizler, 1919 yılına kadar bu bölgeyi kontrolleri altında tutmayı başarsa da Kafkasya'da kurulan bu devletlerin fiili varlığı devam etmiştir. Esasında Rusya'da süren kaotik durumda Bolşeviklere karşı Çarlık taraftarlarını destekleme politikası güden İngiltere, bu mücadelede Bolşeviklerin galip gelmesi sonrası Rus hâkimiyetinin güneye inmesine engel olmak için (Vakit, 19 Ocak 1920) Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Devletlerini tanıma yoluna gitmiştir. (Alemdar, 20 Ocak 1920). Ancak Bolşevik Hükümet'in hızlı bir şekilde Kafkasya'ya inmesi, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kontrolü altına alarak bölgeyi Bolşevikleştirmesi, İngiltere'nin planlarını sekteye uğratmıştır (İstikbal, 21 Kasım 1920).

Kafkasya bölgesinde süren mevcut jeopolitik savaşı takip etmeye çalışan TBMM Hükümeti, İngiltere'nin bu politikalarına karşı Bolşevikler ile görüşme ve kara bağlantısını sağlama yönünde karşı bir hamle geliştirmiştir. Anadolu'nun Doğu'dan gelen bu tehlikeli siyaset karşısında işgale açık duruma gelebileceği düşüncesiyle hareket eden Türk Hükümeti, (Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1991: 194) ilk olarak Ermenistan'a karşı bir harekât başlatmış ve Ermenilerin barış istemesi neticesinde bu sorunu bertaraf ederek Ruslar ile kara bağlantısını kurmayı başarmıştır (Açıksöz, 1 Aralık 1920). Nitekim Türk-Rus ilişkileri, bazı siyasi sorunlar olsa da (Cebesoy, 2002, 155) ilerleyen süreçte 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile belli bir zemine oturmuştur. Buna mukabil Kafkas ve TBMM Hükümetleri arasındaki münasebetlerin durumu da Bolşeviklerle kurulan siyasi süreç üzerinden yürütülmüştür (Arıkan, 2021, 279).

Moskova Antlaşması, her ne kadar Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir süreci başlatsa da taraflar arasındaki sorunların tamamını çözememiştir. Esasında Türk Hükümeti ile Bolşevikler arasında devam eden krizin en önemli parçası, Enver Paşa meselesidir. Zira Bolşevik Hükümet, kendisine daha yakın hissettiği Enver Paşa'nın Anadolu'da Batı emperyalizmine karşı süren mücadelenin başına geçmesini istemekte, bunun için de gerekli çalışmaları yapmaktadır (Karabekir, 2018, 126). Nitekim Bolşeviklerin desteğini de alarak Batum'a gelen ve Sakarya Savaşı'nda olası bir yenilgi durumunda Anadolu'ya girmek üzere hazır bekleyen Enver Paşa, Yunan ordusunun geri çekilişi sonrası bu düşüncelerinden vazgeçerek Orta Asya'ya yönelmiştir (Aydemir, 1972, 615-616).

Türk ordusunun Sakarya Harbi'ni kazanması neticesinde Sovyet Rusya ile kriz oluşturabilecek bu son hadisenin de bertaraf edilmesi, Türk-Rus ilişkilerini daha net bir duruma getirmiş ve böylece Sovyetlere bağlı Kafkas Hükümetleri ile anlaşma konjonktürü oluşmuştur. Nitekim Sakarya Harbi'nin kazanılması sonrası elini güçlendiren TBMM Hükümeti, dış politikada sağladığı manevra avantajını Ekim 1921'de başlayan Sovyetlerle görüşmelerde taçlandırmış Rus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermeni Hükümetleri ile yeni bir diplomatik atılım başlatmıştır. Kars'ta başta TBMM olmak üzere söz konusu hükümetlerin temsilcilerinin¹ katılımıyla gerçekleştirilen konferans sonrası önemli bir antlaşma imzalanmıştır. Dostluk ve

¹ Kars Konferansı'nda Türk tarafını Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın başında bulunduğu, Burdur Mebusu Veli Bey, Eski Nâfia Müsteşarı Muhtar Bey ve Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Bey'den oluşan bir heyet, buna karşılık Ermenistan'ı Eskinaz Mravyan (Hâriciye Komiseri) ile Boğos Makinziyan (Dâhiliye Komiseri), Gürcistan'ı Chalva Eliava (Harbiye ve Bahriye Komiseri) ile Aleksandr Svanidze (Hâriciye ve Maliye Komiseri) ve Azerbaycan'ı Behbut Şahtahtinski

karşılıklı iyi dilekler havasında geçen konferans (Cebesoy, 2002, 268) daha önce imzalanan Moskova Antlaşması'nın tekraren onaylanması ile daha da samimi bir sürece evrilmiştir (Anadolu'da Yenigün, 27 Eylül 1921). İyi temenniler üzerinden devam eden Kars Konferansı, 13 Ekim 1921 tarihinde tarafların kabul ettiği metinlerin onaylanması sonucunda bir antlaşma ile son bulmuştur² (Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ekim 1921).

Doğu sınırlarında barış ve güvenliğin sağlanması, Misak-ı Millî'nin ilgili devletler tarafından kabulü, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, İstanbul'un güvenliği, Nahçıvan bölgesine özerlik verilmesi, tarafların birbirilerini resmen tanıması gibi (Sonyel, 2003: 186) TBMM Hükümeti'ne birçok alanda avantaj sağlayan Kars Antlaşması, (Soysal, 2000: 42-46) Sakarya Savaşı'nda sahada alınan askerî başarının masada siyasi bir zafere dönüştürülmesi olarak görülmektedir. Türk dış politikasının en önemli diplomatik zaferlerinden biri olan bu antlaşma, sadece Türk-Sovyet ilişkileri değil, aynı zamanda Batılı devletler ve Yunanistan ile olan mücadeleyi de etkilemiştir. Zira Doğu Cephesi'nde süren Türk ve Sovyet Hükümetleri arasındaki muğlak mücadelelerin bu antlaşma ile kesinlik kazanması, Türk Hükümeti'nin Batı siyaseti karşısında kurmaya çalıştığı denge mekanizmasını da nihayete erdirmiştir. Bu bağlamda Doğu Cephesi'ndeki belirsizliklerin aşılması sonucunda TBMM, bütün gücü ile Yunanistan meselesine eğilme fırsatını yakalamıştır. Aslında Bolşevik Rusya ile İngiltere arasındaki siyasi mücadelenin tam ortasında bulunan Türk Hükümeti ve milli hareket, Kars Antlaşması sonucunda mevcut sıkışıklıktan kurtulmuştur. Bu konuda önemli analizlerde bulunan İstikbal gazetesi yazarı Faik Ahmet Bey, Batı ve Doğu arasında süren siyasi mücadeleyi söz konusu antlaşma etrafında,

“Emperyalist Garb âlemi artık kuvvet takatten kesilmiş, fütuhât siyaseti iflâs etmiş, Anadolu'da çarpışan Garb emperyalizminin son enkazı da can vermekle meşgûl olmaya başlamıştır. Artık Şark'ın ebedî halâs ve huzur günleri çok yaklaşmıştır. Kars Muâhededesi bu mes'ûd günlerin arefesinde Şark milletleri aasındaki tesânüdü kuvvetlendirmekte ve bu milletlerin müstakbeldeki hayat ve münâsebât-ı dostanesine de sarsılmaz bir temel taşı olmaktadır.”

ifadeleri ile değerlendirerek mevcut süreci özetlemeye çalışmıştır (İstikbal, 21 Ekim 1921).

Sovyet Hükümetleri ile yapılan Kars Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay kadar sonra halen mevcudiyetini koruyan hem Rus Hükümetiyle bazı iktisadi ve siyasi pürüzlerin halli hem de bir dostluk antlaşması yapılması için Ukrayna ile de görüşmeler yapılmıştır. Başkomutan General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin temsil ettiği Ukrayna heyetinin 13 Aralık'ta Ankara'ya gelmesi ile başlayan süreç, (Güven, 2012: 207) Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat katılım sağladığı barış görüşmeleri çerçevesinde sürdürülmüş ve ihtilafli durumların çözülmesi sonrasında mutabakatla sonuçlanmıştır (Aslan, 2002, 34). Nitekim 2 Ocak 1922 tarihinde iki tarafın da kabul ederek onayladığı Türk-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır³ (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1922). Moskova ve Kars Antlaşmalarına benzer içeriklere sahip olsa da iki taraf açısından daha samimi görünen bu antlaşmanın en önemli özelliği, düzenli diplomatik ilişkilerin kurulmasının yanı sıra devlet armalarının iki hükümet tarafından birbirlerine iletilmesi ve Türk-Ukrayna egemenlik haklarının karşılıklı tanınmasıdır (Soysal, 2000, 65-68; Yıldız, 2023, 17). Sonuç olarak Sovyetler ve Ukrayna Hükümetleri ile gerçekleştirilen antlaşma metinlerinin içeriği ve uygulanmasının Türk dış politikası açısından en önemli başarısı, TBMM Hükümeti'nin hem jeopolitik anlamda İtilaf Devletlerine

(Devlet Mütarekesi Halk Komiseri) temsil etmişlerdir. Konferans'a Sovyet temsilcisi olarak ise Jaque Hanetsky katılmıştır. (Yıldız, 2023: 17). Antlaşmanın içeriği için bkz: (Soysal, 2000: 65-68).

² Kars Antlaşmasının TBMM'de görüşülüp onaylanması ile ilgili bkz: (BCA, 30.18.1.1.4.45/14, 22 Ocak 1921).

³ Ukrayna ile Türk Hükümeti arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın TBMM'de görüşülüp onaylanması ile ilgili bkz. (BCA, 30.18.1.1.4.45.13, 22 Ocak 1922).

karşı doğuda dostluk ve barış kuşağı kurmuş olması hem de siyasi varlığını bütün dünyaya kanıtlaması olarak ifade edilebilir. (Soysal, 2000, 62; Yıldız, 2023, 17).

4. Türk-Fransız İlişkileri ve Ankara Antlaşması

Doğu'da Sovyetler ve Kafkas Hükümetleri ile atılan diplomatik adımlar sonrasında TBMM'nin Türk dış politikası açısından en önemli kazanımı, Fransa ile yapılan görüşmeler ve bu görüşmeler sonrası imzalanan Ankara Antlaşması'dır.

I. Dünya Savaşı'nın akabinde Osmanlı Devleti ile imzalanan Mondros Mütarekesi sonucunda İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde hâkimiyet kurmaya çalışan Fransızlar, özellikle Kilikya ismiyle tabir edilen Kilis, Antep, Urfa ve Maraş vilayetlerinin içinde bulunduğu geniş bir araziye kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. 19 Eylül 1919'da İngiltere ile imzalanan Suriye İtilafnamesi üzerine bu topraklarda askerî ve siyasi otorite kurmaya çalışan Fransa, kısa sürede işgallere başlayarak söz konusu topraklara yerleşmiştir (Yavuz, 1992, 274). Fransız Hükümeti'nin bu bölgelerdeki varlığının devam ettiği günlerde, 4 Aralık 1919'da Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşen Fransız temsilcisi Georges Picot, kendilerine bazı iktisadi ayrıcalıklar verilmesi halinde buldukları sahayı terk edebilecekleri taahhüdünde bulunmuştur (Güven, 2012, 103). Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi reddetmesi üzerine bölgede baskısını arttıran Fransız askerî ve Ermeni gönüllü birlikleri, Müslüman ahaliyi göçe zorladıkları gibi farklı metotlar kullanarak katliam girişimlerinde bulunmuşlardır. Yapılan baskılara Kuvay-ı Milliye müfrezeleri ve bölge halkı tarafından karşılık verilmesi sonucunda ağır kayıplar yaşayan Fransızlar, işgal ettikleri Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardır (Tansel, 1973, 193-216). Türk halkının istiklal mücadelesi karşısında direnemeyeceklerini anlayan Fransızlar, TBMM Hükümeti ile geçici bir anlaşma taslağı üzerinde çalışma yapmanın doğru olacağı kanaatiyle, tekrar Mustafa Kemal Paşa ile görüşme ihtiyacı duymuşlardır. Bu minvalde yapılan görüşmeler sonucunda 23 Mayıs 1920'de Türk ve Fransa Hükümetleri arasında 20 günlük bir mütareke imzalanmıştır. Ancak 8 Haziran 1920'de Fransızların Zonguldak Ereğli civarlarına asker çıkarması sonucunda doğal olarak bozulan geçici ateşkes anlaşması ile mücadele kaldığı yerden devam etmiştir. Her ne kadar uygulanma açısından kısa süreli ve yetersiz gibi görünse de bu antlaşma, Fransa'nın TBMM'yi dolaylı olarak tanınması açısından son derece önem arz etmektedir (Yavuz, 1992, 275).

Fransa'nın TBMM Hükümeti ile bu denli yakınlaşma eğilimi, esasında İngiltere ile baş gösteren sorunlardan kaynaklanmaktadır. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrası kurulacak düzende, Almanya'nın yeniden hâkim güç olabilmesinin önünü tıkamaya çalışan Fransızlar, bu konuda İngiltere ile yaptığı görüşmelerde herhangi bir sonuç alamadığı gibi yapılan antlaşmalar ile Türk direnişinin tam ortasında kendilerini bulmuştur. Almanya'nın güçlenmesini engellemek adına Ortadoğu ve Musul petrollerinden dahi vazgeçen ve bu doğrultuda kendi adına taviz vermekten çekinmeyen Fransa, İngiltere'nin siyasi planları karşısında problemlili bir duruma maruz kalmıştır. Zira İngiltere, Avrupa'daki denge siyasetine mukabil Almanya'ya karşı sert bir politika izlemediği gibi Fransa'nın da etkin bir güç olmasına karşı önlemler almayı ihmal etmemiştir (Yavuz, 1994, 53-54). İngilizlerin kurmaya çalıştığı bu denge siyaseti karşısında Fransızlar, her ne kadar kendilerine tanınan haktan memnun olsalar da Sevr Antlaşması'nın içeriğinde değişiklik yapılmasının uygun olacağı yönünde adımlar atmaya çalışmış ve Türk Millî Mücadelesi karşısında, yürürlüğe girmesi zor görünen bu antlaşmanın yeniden düzenlenmesini istemiştir (Peyâm-ı Sabah, 12 Aralık 1920). 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı süreci dâhil, konferansta Türk-Fransız ikili antlaşmalarını etkileyen bu talepler, iki hükümetin birbirine siyasi yakınlaşmasının önünü açmıştır. TBMM adına Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifi ile imzalanan ve Fransa'ya Sevr Antlaşması'nda tanınan haklara yakın bir metin

içeren bu antlaşma⁴ (Vakit, 16 Mart 1921) Misak-ı Milli'ye uymadığı için başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis tarafından kabul edilmemiş ve onaylanmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1921, 4-8). Bekir Sami Bey'in kendi tasarrufu ile imzalanan Türk-Fransız mutabakatı, her ne kadar TBMM tarafından kabul görmese de ikili ilişkilerin geliştirilmesi ve her iki hükümetin de antlaşma yapma konusunda yakınlaşma çabalarını izah etmektedir. Zira bu gelişmelerden sonra Fransa ile görüşmeleri kesmeyen Türk Hükümeti, kendi şartlarını sunmayı denemiş ve bu girişim üzerine Fransa Hükümeti Franklin Boullion'u Türk-Fransız temaslarını yürütmek adına Ankara'ya göndermiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 8 Haziran 1921).

9 Haziran 1921 günü Ankara'ya ulaşan Boullion, ilk olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Türk-Fransız müzakerelerinin hangi zemin üzerinden yürütüleceği meselesi gündemdeyken Mustafa Kemal Paşa, Misak-ı Milli çerçevesini aktarmaya çalışmış ve Türk tarafının taleplerini iletmiştir (Nutuk/Söylev, 2019, 830-832). Kapitülasyonlar ve bağımsızlık konusunda taviz verilemeyeceğini aktaran Mustafa Kemal Paşa'ya karşılık Boullion, bu taleplerin Fransız Hükümeti tarafından kabulünün zor olduğunu, bu konuda karar verme yetkisinin olmadığını ve görüşülen şartların Fransız Hükümetine iletileceğini ifade ederek Ankara'dan ayrılmıştır. Görüşmeler netlik kazanmasa da bir anlaşma taslağı ortaya çıkmıştır (BCA, 30.10.262.764/3, 30 Haziran 1921). Esasında Fransız Hükümeti'nin amacı Türk Hükümeti ile bir antlaşma imzalamak için erken davranmamak ve yakın zamanda meydana gelecek olan Türk-Yunan savaşının sonucunu beklemektir (Güven, 2012, 126-127).

Verilen bilgiler doğrultusunda, Sovyet ve Kafkas Hükümetleri ile yapılan antlaşmalarda olduğu gibi Fransa ile de yapılacak kritik mutabakatın düğümünü çözecek olan Sakarya Savaşı'nın, Türk diplomasisi açısından ne denli kritik bir süreç arz ettiği görülmektedir. En nihayetinde bu muharebeyi Türk ordusunun kazanması sonrasında, taslak hâlinde olan Türk-Fransız müzakerelerine, önce muharebenin devam ettiği 26 Ağustos 1921 günü Fransa tarafından son şekli verilmiş (Yavuz, 1994, 288) ve Franklin Boullion'un tekrar Ankara'ya gelmesiyle Türk zaferinin etkilerinin hissedilmeye başladığı 24 Eylül 1921 günü ikili görüşmeler yeniden başlamıştır. Sonuç olarak; Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey ile Ali Fethi ve Münir Beylerden oluşan Türk heyeti karşısında, Boullion'un temsil ettiği Fransız Hükümeti ile günlerce yapılan sıkı müzakerelerden sonra 20 Ekim 1921 tarihinde TBMM-Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır⁵ (Yavuz, 1994, 145-147; Hâkimiyet-i Milliye, 21 Ekim 1921). İmzalanan antlaşma, Hatay meselesi hariç büyük oranda Misak-ı Milli çerçevesinde oluşturulmuş, Türkiye'nin güney sınırları günümüze yakın bir şekilde düzenlenmiştir. Fransa, işgal ettiği bölgelerde hâkimiyetini sonlandırmayı, buna mukabil Türk Hükümeti genel bir af çıkarmayı kabul etmişlerdir. Yine anlaşma metnine göre Türk Hükümeti, gayrimüslimlerin haklarını tanımayı, Fransız Hükümeti ise Hatay'da bulunan Türk vatandaşlarının kültürel gelişimine izin vermeyi onaylamışlardır (İstikbal, 7 Kasım 1921).

TBMM Hükümeti ve Fransa arasında imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin Türk dış politikası açısından en önemli kazanımı, bir İtilaf grubunda yer alan devletin bu antlaşmayı imzalayarak Anadolu'da Ankara merkezli varlığını ispat etmeye çalışan Türk Hükümeti'ni resmen tanımasıdır. Antlaşmanın diğer bir kazanımı, İtilaf Devletlerinin aralarında yürütmüş olduğu siyasi birlikteliğin parçalanmış ve TBMM'nin Batı bloğundaki mutabakatı bu antlaşma ile bozmuş olmasıdır. Zira imzalanan Türk-Fransız İtilafnamesi'ni

⁴ 12 Mart 1921 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre, taraflar savaşa son verecek, esirler serbest bırakılacak, Fransız ordusu Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'dan çekilecek, bölgedeki azınlıkların can ve mal güvenliği sağlanacak, Hatay'da Türk çoğunluğu sebebi ile Fransa bu bölgede özel bir yönetim kuracaktı. Bkz: (Güven, 2012, 121).

⁵ Bu görüşmelerde Türkiye-Suriye sınırı, büyük ölçüde Londra Konferansı'nda imzalanan ikili antlaşmaya uygun biçimde belirlenmiştir. Fransızların sağlık ve eğitim kurumlarının Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmayacak şekilde varlıklarını sürdürmelerinin kabul edildiği, ancak ekonomik ayrıcalıklar konusunda taviz verilmediği görülmektedir. Antlaşma maddelerinin detayları için bkz: (BOA, HR.SYS, 2399.12, 28 Ekim 1921).

ihamet olarak ifade eden İngiltere, yapılan antlaşmanın kendilerinden habersiz olduğunu kamuoyuna duyurmuşlardır. Aleyhte yapılan bu açıklamalara karşılık Fransız makamları ise İngilizlerin bölgede uyguladığı politikaların Fransa'nın çıkarına olmadığı tezini savunmuş ve Türk Hükümeti ile imzalanan antlaşmaya sahip çıkmışlardır (İstikbal, 13 Aralık 1921). Ankara İtilafnamesi ile Türk Hükümeti sadece siyasi arenada değil sahada da birçok reel ve pozitif konum elde etmiştir. Bu doğrultuda, yürütülen Millî Mücadele'de Güney sınırlarında barış yapabilmeyi başaran TBMM söz konusu cepheyi kapatmış ve bütün dikkatini Batı Cephesi'ne verme imkânını elde etmiştir. Ayrıca Güney Cephesi'nden çekilen Fransız askerlerinin ellerinde bulunan bütün silahları Türk Hükümeti'ne bırakması ile de Türk ordusuna cephaneye açısından önemli bir katkı sağlanmıştır (Müderrişoğlu, 1974, 553).

5. Türk-İngiliz İlişkileri ve Esir Mübadelesi Antlaşması

TBMM Hükümeti'nin Anadolu'da vermiş olduğu Millî Mücadele'yi her türlü platformda baltalamaya çalışan ve Yunanistan'a genel olarak güçlü destek vermekten çekinmeyen İngiltere, Sevr Antlaşması üzerinden kurgulamaya çalıştığı denge politikasını Sakarya Savaşı sonucunda kaybetmeye başlamıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde alınan Yunan başarısı üzerine Ankara ile Sevr Antlaşması hariç görüşmeye dahi tenezzül etmeyen İngiltere, Türk ordusunun Sakarya boylarında Yunan ordusunu ağır bir yenilgiye uğratması sonucunda bu tavrından vazgeçmeye başlamıştır. Buna mukabil Sakarya zaferi sonrasında Türk Hükümeti ile birtakım konuların halli için irtibat kurulmasının gündeme gelmesiyle İngiltere, ilk olarak esir değişimi ile alakalı girişimlerde bulunmuştur.

Türk ve İngiliz esirler ile alakalı Anadolu'da cereyan eden ilk olaylar İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında dayanmaktadır. Mütareke sonrası esir edilen bazı askerlerle birlikte, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali sonrası Türk ordu mensuplarının İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesi taraflar arasında gerilimin artmasına sebep olmuştur. Rauf, Kara Vasıf ve Dr. Esat Beyler gibi içlerinde önemli isimlerin de olduğu toplam 144 kişinin tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmesine (Çapa, 1989, 39-400) karşılık TBMM Hükümeti de harekete geçmiş ve Anadolu'da birçok İngiliz askerinin esir edilme emrini vermiştir. Kontrol subayı Ravlingson dâhil 20 kadar İngiliz askerinin bu şekilde tutuklanması gerçekleşmiştir (Çapa, 1989, 400; Kürkçüoğlu, 2006, 203). Ankara ve Londra hattında mütekabiliyet esasına göre gelişen bu süreç, somut olarak ilk defa İngilizlerin I. İnönü Muharebesi sonrasında meydana gelen Londra Konferansı'nda konuyu gündeme getirmesi ile dikkate alınmış ve esirler konusu hakkında birtakım antlaşmalar olmuştur. Nitekim 16 Mart 1921'de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in kendi inisiyatifi doğrultusunda Anadolu'da tutuklu bulunan İngiliz askerlerin tamamının salıverilmesi ve bu meselede bütün işlemlerin TBMM Hükümeti tarafından yapılması konusunda İngiltere ile bir antlaşma imzalaması, Türk-İngiliz görüşmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak Bekir Sami Bey ile yapılan ikili antlaşmalara mukabil İngiltere'nin Türk esirlerden yarıya yakınına serbest bırakabileceği, kalan esirlerin yargılanmasına devam edileceği ve serbest bırakılan Türk esirler ile ilgili hiçbir masrafı üstlenmeyeceği ile alakalı bazı maddeler egemenlik hakları açısından sakıncalı görülmüş ve TBMM Hükümeti bu antlaşmayı onaylamamıştır (Kürkçüoğlu, 2006, 205-207; Nutuk/Söylev, 2019, 784-785). Bu gelişmeler akabinde meydana gelen II. İnönü muharebesi ve bu muharebenin Türk zaferi ile sonuçlanması İngiltere'nin farklı bir eğilim göstermesine sebep olmuş ve Malta'da bulunan esirlerden 33 tanesi Roma'da bulunan TBMM Hükümeti temsilcisi Cami Bey'e teslim edilmiştir. Daha önce bırakılan 3 esir ve Malta'dan kendi imkânlarıyla çıkmayı başaran 4 kişinin de eklenmesiyle toplam 40 Türk esir tutsaklıktan kurtulmuştur (Kürkçüoğlu, 2006, 209). İngiltere'nin bu hamlesine karşılık Ankara ise esir tutulan bazı İngiliz askerlerini serbest bırakmıştır (Çapa, 1989, 402).

Türk-İngiliz Hükümetleri arasında esirler üzerinden gelişen anlaşmazlığın nihayete vardırılması Sakarya Savaşı ile kazanılan Türk zaferi sonrasında gerçekleşmiştir. Nitekim İngiltere, 1 Ekim 1921'de Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold aracılığıyla, Ankara Hükümeti İstanbul temsilcisi Hamit Bey'e bir nota vermiş ve bu nota ile Malta'da bulunan Türk esirlere karşılık Anadolu'da tutuklu bulunan bütün İngilizlerin değişiminin kabul edildiği TBMM Hükümeti'ne iletilmiştir. Hamit Bey, Ankara ile yaptığı görüşmeler sonucunda, İngiltere'nin bu teklifinin TBMM tarafından kabul edildiğini ilgili makamlara bildirmiş ve İngilizler ile 23 Ekim 1921 tarihinde Esir Değişimi Antlaşması imzalanmıştır (İstikbâl, 27 Ekim 1921).

Türk Hükümeti'nin Sakarya Savaşı'nda kazandığı başarı sonrası İngiltere ile imzaladığı bu antlaşmanın niteliği oldukça önem arz etmektedir. Fransa ile yapılan Ankara İtilafnamesi sonrası savaş esirleri üzerinden de olsa diplomatik açıdan ciddi bir zafer olarak sayılan bu antlaşma, İtilaf Devletlerinin TBMM Hükümeti'nin siyasi varlığını tanıma noktasında önemli bir gelişme olarak görülmektedir. İngiltere, her ne kadar resmi olarak TBMM'yi tanımasa da karşılıklı olarak imzaladığı bu antlaşma ile Türk devletinin siyasi varlığını kabul etmiştir. Zira İngiliz Hükümeti'nin TBMM'nin istediği doğrultuda böyle bir antlaşmayı imzalaması, dolaylı da olsa Ankara Hükümeti'nin varlığını tanıdığı anlamına gelmektedir. Türk dış politikasında etki alanı çerçevesinde önemli bir gelişme olan Esir Değişimi Antlaşması, İngiliz kamuoyunun gözünden de kaçmamış ve bu konuda çeşitli haberler yapılmıştır. Türk basınına yansıyan yönleri ile İngiliz Hükümeti'nin Anadolu'da uyguladığı politikaları eleştiren İngiliz gazeteler, Türk Hükümeti lehinde birçok köşe yazıları yayınlamışlardır. Yapılan haberlerin çoğunda, Ankara Hükümeti ile diplomatik kanalların açık tutulması ve siyasi sürecinin işletilerek bir an önce barış şartlarının oluşmasına imkân tanınması konusunda analizlere yer verilmiştir (Açıksöz, 29 Eylül 1921; Peyâm-ı Sabah, 2 Kasım 1921; Hâkimiyyet-i Milliye, 20 Ekim 1921).

6. İtalya Hükümeti'nin TBMM ile Uzlaşma Girişimleri

İtalya, Mondros Mütarekesi ile Anadolu'da askerî varlığını sürdüren ancak İngiltere ve Fransa gibi TBMM Hükümeti ile çok fazla gerilim yaşamayan bir devlet konumundadır. Daha önce kendisine vaat edilmesine rağmen Paris Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda İzmir'in Yunanistan'a bırakılması ve İtilaf Devletleri tarafından çıkarlarının görmezden gelinmesi, İtalya'yı Türk Hükümeti ile daha yumuşak bir politika izlemeye sevk etmiştir. Bu politika kapsamında, Anadolu'da sadece ekonomik imtiyazlar isteyen ve Türk halkı ile iyi geçinmeye çalışan İtalyanlar, Antalya başta olmak üzere işgal ettikleri Akdeniz sahilinde gerginlik çıkaracak faaliyetlerden uzak durmaya çalışmışlardır (Çelebi, 2002, 134, 138).

TBMM Hükümeti ile siyasi olarak birçok alanda ilişki kurmaya çalışan İtalya, bu doğrultuda en önemli adımını 21 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nda atmıştır. Esasında Sevr Antlaşması ile çok önemli ayrıcalıklara sahip olsa da İtalyanlar, tıpkı Fransızların İngiltere'ye karşı olumsuz bakışlarında olduğu gibi bu antlaşmanın yeniden tanzimini gündeme getirmişlerdir. Sakarya zaferi sonrasında yaşanan Türk-İtalyan müzakerelerine doğru belli bir zemine kavuşan bu ilk İtalyan adımları, iki taraf açısından da yeni bir başlangıç olmuştur. Nitekim Londra Konferansı'nda yaşanan gelişmeler ve daha önce sıkça vurguladığımız Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in yetkisini aşarak İtalya ile oluşturduğu anlaşma ortamı söz konusu ilişkilerin daha samimi bir sürece evrilmesini sağlamıştır. Öyle ki Batı Anadolu'daki kazanımlarını kaybetmek istemeyen İtalya, konferans süresince Türk tezlerine yakın bir duruş sergilemiş ve bu sayede Türk Hükümeti heyeti ile ikili anlaşmalar imzalamayı başarmışlardır. Ancak 12 Mart 1921 günü İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey'in mutabık kaldıkları Türk-İtalyan antlaşmasında

geçen metinler Misak-ı Milli prensiplerine aykırı olduğu için⁶ TBMM tarafından onaylanmamıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1921, 4-8).

Türk Meclisi'nin Londra'da alınan kararları görmezden gelmesiyle bir süre İtalyan Hükümeti ve kamuoyunda eleştirel yorumlar yapılsa da (Çelebi, 2002, 265-267) Türk-İtalyan ilişkilerinin genel olarak olumlu bir düzlemde sürdürüldüğü görülmektedir. Esasında İtalya Hükümeti meseleye daha geniş bakmakta ve İngiltere'nin İtalyan menfaatlerini görmezden gelmesine karşılık Türk Hükümeti ile anlaşma çabalarını sürdürmeye çalışmaktadır. TBMM'nin Londra Konferansı'ndaki talepleri uygun görmemesine rağmen Anadolu'daki siyasi belirsizliklerin artmasının kendileri açısından problem doğuracağını düşünen İtalya, bir süre sonra işgal altında tuttukları bölgelerdeki askerlerinin bir kısmını çekmeye başlamıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 3 Haziran 1921). Başlarda Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi İtalyanların yaptığı bu hamleye şüphe ile yaklaşan Türk Hükümeti, meselenin doğruluğunu İngiltere'nin İtalya Hükümeti'ni bu faaliyetinden dolayı eleştirmesi ve Ankara'ya karşı kışkırtması sonrasında anlamıştır (Çelebi, 2002, 291; Hâkimiyet-i Milliye, 5 Ağustos 1921). Türk-İtalyan münasebetlerinin seyrinde önemli bir gelişme sayılan bu durum, siyasi görüşmelerin yeniden olumlu bir yöne doğru gittiğini göstermektedir. Sakarya Savaşı öncesinde yaşanan bu gelişmeler ile İtalya Hükümeti, görüşmelerin daha sağlıklı ve sonuç alıcı olabilmesi için Ankara'ya bir heyet göndermeyi istemiştir. Bu kapsamda Alberto Tuozzi riyasetinde hazırlanan İtalyan Heyeti Ankara'ya gelmek üzere yola çıkmıştır. 12 Haziran 1921'de Antalya'ya ulaşan heyet, Ankara'ya doğru gitmek üzere hazırlık yaparken Türk Hükümeti'nin engeli ile karşılaşmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Antalya'daki İtalyan askerinin çekilmediğini öne sürmesi ve ancak mevcut askerlerin bölgeyi terk etmeleri sonrasında böyle bir görüşmenin olabileceğini söylemesi üzerine İtalyan Heyeti ile yapılacak görüşme ertelenmiştir. Her ne kadar sonrasında yapılan hamleler ve Antalya'daki İtalyan askerlerinin çekilmesi gibi mevcut görüşme koşullarının sağlanmasına rağmen kısa süre içinde başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri dolayısıyla Türk-İtalyan müzakereleri ertelenmiştir (Çelebi, 2002, 300-301).

Yunanistan'ın Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde kazandığı başarılar, sonrasında İtalyan Heyeti'nin TBMM ile görüşmeleri daha da uzatmasına sebep olmuştur. Ancak Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusunun yenilmesi ve Türk Hükümeti'nin sırasıyla Kafkas Hükümetleri ve Fransa ile anlaşmalar yapması sonrasında daha önceden başlatılan münasebetleri tekraren gündeme alan İtalya, yeniden Ankara'ya heyet gönderme hazırlıklarına başlamış ve bu minvalde Alberto Tuozzi başkanlığında bir heyet Ankara'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. 24 Ekim 1921 günü yola çıkan İtalyan temsil heyeti Ankara'ya ulaşır ulaşmaz görüşmeler başlamıştır (Çelebi, 2002, 303; Vakit, 27 Ekim 1921). Müzakerelerde TBMM'nin yaklaşımı Misak-ı Milli çerçevesinde bir anlaşma imzalamak, İtalya Hükümeti ise Sevr Antlaşması'nda tanınan ekonomik haklarından mahrum bırakılmamak hedefindedir. Esasında İtalya, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'na uygun bir mutabakat çabasında bulunmak istemiş ve bu konuda ısrarcı davranmaya çalışmıştır. Ancak Türk Hükümeti, ısrarcı tavrı ve bu müzakerelerde İngiltere'nin kendisine örtülü destek vermesi gibi nedenlerden dolayı İtalya ile anlaşma meselesine mesafeli durmuştur (Çelebi, 2002, 304-305). Buna mukabil İtalyan heyetinin Ankara'da tutulması ve görüşmelerin samimiyetle sürdürülmesi, Türk diplomasisinin barış yönlü

⁶ Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in şahsi girişimleri ile imzalanan Türk-İtalyan Antlaşması'nda Ankara ve Roma Hükümetleri, Osmanlı Hükümeti'nin yardımı olmadan Antalya, Burdur, Muğla ve Isparta sancaklarıyla kısmen Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya bölgelerinin iktisadî gelişimini sağlamak için işbirliği yapmayı kesin olarak kararlaştırılması, İtalyan işletmelere Anadolu topraklarında ayrıcalıklar verilmesi gibi ekonomik bağımsızlığı tehlikeye atabilecek maddelerin varlığı TBMM Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Meclis'in haberi olmadan böyle bir tasarrufta bulunan Bekir Sami Bey, Ankara'ya gelişinden sonra yoğun tepkiler almış ve görevinden istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bkz: (Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1921).

bir çizgide ilerletildiği hissiyatının oluşturulması için de önemlidir. Zira 11 Aralık'a kadar Ankara'da bulunmasına rağmen İtalyan heyeti ile herhangi bir antlaşma zemini oluşmamıştır (Güven, 2012, 228-229). Bu konuda İstanbul İtalyan Yüksek Komiseri Garroni, Türk basınına verdiği röportajda, İtalya'nın Türk Hükümeti ile başlangıçtan beri çatışma içinde olmadığını, dolayısıyla bir antlaşma yapma ihtiyacı da duymadığını ifade etmiştir. Ankara'ya gönderilen İtalyan heyetinin ise Antalya ve Zonguldak gibi yerlerde yaşanan birtakım sorunların giderilmesi için görevlendirildiğini ancak iletişim vasıtalarının yokluğu sebebiyle şimdiye kadar görüşülen müzakere içeriklerinden kendisinin de bilgisi olmadığını açıklamıştır (İkdam, 27 Kasım 1921). 4 Ocak 1922'de İstanbul'a gelen ve Garroni'nin açıklamalarına benzer bir mülakat veren Tuozzi ise Ankara ile yapılan görüşmeleri önemsizleştirmeye çalışmıştır (Güven, 2012, 230-231; Vakit, 11 Kasım 1922).

Müzakerelerde Sevr Antlaşması içeriğinde geçerli olan imtiyazlarından vazgeçmeyen İtalya karşısında, diplomatik kanalların açık olduğu halde ekonomik imtiyazlar konusunda taviz verilmeyeceği ve Misak-ı Milli'ye bağlı kalınacağı hususunu sürekli ifade eden Türk Hükümeti, bu düşüncesine bağlı kalmıştır. TBMM'nin Misak-ı Milli konusunda taviz vermemesi üzerine istediği doğrultuda bir antlaşma zemini bulamayan İtalyanlar, bu görüşmelerde yaşadığı diplomatik zaafı örtmeye çalışmış ve yukarıda ifade edildiği üzere kamuoyundan bu durumu gizlemek istemiştir. Hatta Ankara Hükümeti'nin çözülmez diplomatik refleksi karşısında umduğunu bulamayan İtalyan Heyeti, İstanbul Hükümeti ile birtakım antlaşmalar yapmış (Güven, 2012, 230-231) ve Türk Hükümeti karşısında sergileyemediği diplomatik çabaları İstanbul Hükümeti üzerinden gerçekleştirerek kendini tatmin etmeye çalışmıştır. İtalyan iktisadi isteklerinin TBMM Hükümeti tarafından sakıncalı bulunması ve bu isteklerin herhangi bir mutabakat ile neticelenmemesi Misak-ı Milli çerçevesinde alınan karar ile doğru orantılıdır. Bu bakımdan Türk dış politikasının ana hedefi, Sakarya Savaşı öncesi ile sonrası arasında güç bakımından farklılık göstermiş, İtilaf Devletleriyle verilen mücadele, sahadaki askerî vaziyete göre yürütülmüştür. Türk-İtalyan ilişkilerinde de bu durum belirgindir. Nitekim Türk Hükümeti Savaş öncesinde sergilemiş olduğu diplomasi ile ihtiyacı olan zamanı İtalyanlarla ilişkileri koparmayarak kazanmış, (Çelebi, 2002, 312) muharebede elde edilen zafer sonrasında ise tavizsiz bir politika sergilemiştir.⁷

7. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası uygulanan işgal politikaları ve Sevr Antlaşması'na giden sürecin getirdiği ortam, Osmanlı Devleti'ni fiili bir yıkıma sürüklemiştir. Özellikle İzmir'in Yunan işgaline uğraması ile Türk vatanının parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, sorunların daha derin bir hâle doğru sürüklenmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda başlayan Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yeni bir hareketin doğmasını gerekli kılmıştır. Erzurum Kongresi'nden sonra Temsil-i Heyet adıyla çıkılan milli hareket, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ile Ankara'da resmi bir hüviyet kazanmış ve Kuvay-ı Milliye'den Müdafaa-i Hukuk'a uzanan kavramsal ve resmi bir organizmanın adımları atılmıştır.

⁷ Sakarya Savaşı'nda kazanılan zafer ve 1921 yılının sonuna doğru görülen olumlu hava neticesinde Ankara, sahada yapılan mücadelenin bir benzerini masada uygulamak, Yunan Hükümetini tamamen saf dışı bırakmak ve bir denge unsuru oluşturmak amacıyla bir dizi çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda Yusuf Kemal Tengirşek Başkanlığı'nda bir heyetin Avrupa'ya diplomatik görüşmeler yapmak için gönderilmesi gündeme gelmiştir. TBMM'de gerekli yetkileri ve güveni alan ilgili heyet, 7 Şubat 1922'de Ankara'dan ayrılarak Avrupa seyahatine çıkmıştır. Yaz aylarına kadar faaliyetlerini yürüten Türk heyeti, başta Fransız ve İngilizler olmak üzere birçok yetkili ile görüşmüş ve Misak-ı Milli çerçevesinde uzlaşma çabaları aramıştır. Bkz: (Uzun, 2012: 298-310).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de açılmasıyla başlayan siyasi yapılanma, başta sahada olmak üzere dış politikada gelişen olayların yeni ve daha rasyonel bir zeminde ilerlemesine imkân tanımıştır. Bu bağlamda ilk olarak Yunan ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi durdurulmuş ve sahada Ankara Hükümeti'nin varlığı ispatlanmaya çalışılmıştır. İnönü Muharebelerinde iki defa yenilgiye uğratılan Yunanlar, meselenin askerî boyutunun çok daha ötesinde bir durum olduğunu kavramışlardır. İtilaf Devletleri gelişen süreçte endişelerini gizleyemedikleri gibi TBMM ile bir an önce antlaşma yapma ve Sevr taslağını onaylatma girişimlerini hızlandırmıştır. Londra Konferansı'nda gündeme gelen bu girişimlerin, esasında sahada kesin bir başarı alınmadan siyasi problemlerin çözülmesine imkân olmadığını göstermekte, TBMM'nin resmi varlığını da sekteye uğratmaktadır. Bu gelişmelerin bilinciyle hareket eden Ankara, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde aldığı yenilgiye rağmen Sakarya Savaşı'nda göstermiş olduğu direnişle, sahadaki varlığını net bir şekilde kanıtlamıştır. Savaş sonrası gelişen ortamda Yunan Hükümeti aldığı mağlubiyetle birlikte dış politikada güven kaybederken buna mukabil Türk Hükümeti daha etkin bir diplomasi alanına sahip olmuştur. Doğu'da kurduğu ittifaklarla Kafkasya Bölgesini barış kuşağı haline getirirken bundan aldığı motivasyonla Batı'da yaptığı politik hamleler sonucunda, yeni bir diplomasi anlayışı ortaya koymuştur. Nitekim Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesi ve İngilizler ile çözülen esir mübadelesi sorunu dahi bunun en önemli göstergesidir.

Kaynakça

- Arıkan, M. (2021). *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Dış Politika Yönelimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Y. (2002). *Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri*, Atatürk Dergisi, 3 (2), 21-57.
- Atatürk, M. K. (2019). *Nutuk/Söylev*, 1-2, TTK Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri* (1991). ATAM Yayınları, Ankara.
- Avrupa Hakikati Anlamaya Başlıyor, *Açıksöz*, (29.09.1921), s. 1.
- Aydemir, Ş. S. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, III*, Yükselen Matbaacılık, İstanbul.
- Azerbaycan ve Gürcistan İstikbâlinin Tasdiki, *Vakit*, (19.01.1920), s. 1.
- BCA, 30.10.262.764/3, 30 Haziran 1921.
- BCA, 30.18.1.1.4.45/14, 22 Ocak 1921.
- Bekir Sami Bey İstifa Etti, *Hâkimiyet-i Milliye*, (10.05.1921), s. 2.
- Bizim İstiklâlimiz, *Alemdar*, (20.01.1920), s. 1.
- BOA, Hariciye Siyasi, (HR.SYS), 2399.12, 28 Ekim 1921.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul.
- Çapa, M. (1989). Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler, *Atatürk Yolu Dergisi*, I (3), 399-418.
- Çelebi M. (2002). *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Ermeni Hükümeti Sevr Muâhedesi'ni Reddetti, *Açıksöz*, (01.12.1920), s. 4.

Fransızlarla İtilâf-İtilâfnâmenin Metn-i Resmîsi, *İstikbâl*, (07.11.1921), s. 1.

Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Gunaris Tavassut mu Talep Ediyor? *Hâkimiyet-i Milliye*, (24.10.1921), s. 1.

Gunaris'in Seyahati Hakkında, *Peyâm-ı Sabah*, (23.10.1921), s. 1.

Güven, C. (2012). *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya.

İngiliz Siyasetinde Zecrî Bir Tebeddül, *Hâkimiyet-i Milliye*, (20.10.1921), s. 1.

İngilizlerle de Mücadele-i Üserâ, *İstikbâl*, (27.10.1921), s. 1.

İngiltere'nin İtirazları, *İstikbâl*, (13.12.1921), s. 2.

İtalya Mümessili Marki Garroni Cenapları, *İkdam*, (27.11.1921), s. 1.

İtalyanlarla Ankara'da Müzâkerâta Başlandı, *Vakit*, (27.10.1921), s. 1

Karabekir, K. (2018). *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kars Muâhedesi, *Hâkimiyet-i Milliye*, (15.10.1921), s. 1.

Kars Muâhedesi, *İstikbâl*, (21.10.1921), s. 1.

Kilikya'nın Tahliyesi ve İktisâdî İtilâflar, *Vakit*, (16.03.1921), s. 1.

Kürkçüoğlu, Ö. (2006) *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara.

Moskova Muâhedenâmesi'nin Teâtisi, *Anadolu'da Yenigün*, (27.09.1921), s. 2.

Mösyö Franklin Boullion, *Hâkimiyet-i Milliye*, (08.06.1921), s. 2.

Mösyö Tuoazzi ile Bir Mülâkat, *Vakit*, (11.01.1922), s. 2.

Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara.

Özçelik, M. (2013). *Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a (Eylül 1921-Ağustos 1922) Sessiz Bekleyiş*, Yalın Yayıncılık, İstanbul.

Sevr Muâhedesi, *Peyâm-ı Sabah*, (12.12.1920), s. 1.

Sonyel, S. R. (2003). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sürmeli, S. (2001). *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

Şark İçin İngiliz Matbuatı Ne Diyor, *Peyâm-ı Sabah*, (02.11.1921), s. 1.

Şark'ta İtalya Siyaseti, *Hâkimiyet-i Milliye*, (05.08.1921), s. 1.

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri (BOA, BCA).

Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C III, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, Ankara.

Tavassut Dileniyorlar, *Açıksöz*, (29.09.1921), s. 2.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 8, Cilt: 9, 1921, s. 4-8.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, İçtima: 8, Cilt: 9, 1921, s. 4-8.

Teklif Olunan Mütarekenin Şartları, *İstikbâl*, (27.03.1922), s. 1.

Türk-Fransız İtilâfnâmesi İmza Edildi, *Hâkimiyet-i Milliye*, (21.10.1921), s. 1.

Türkiye-Ukrayna Muâhedesi İmzalandı, *Hâkimiyet-i Milliye*, (03.01.1922), s. 1.

Uzun, H. (2012). Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara, s. 295-332.

Wrangel Ordularının İnhilâli, *İstikbâl*, (21.11.1920), s. 1.

Yavuz, B. (1992). 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (23), 273-308.

Yavuz, B. (1994). Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yıldız, M. (2023). *Türk Kamuoyunda Sakarya Savaşı*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yunan Heyeti Londra'dan Roma'ya Geliyor, *Anadolu'da Yenigün*, (24.10.1921), s. 1.

Yunanistan Müttefiklerin Tavassutuna Dört El ile Sarıldı, Sulhe Uğraşılıyor, *Vakit*, (22.10.1921), s. 1.

Yunanistan, Sulh İçin Anadolu'nun Kat'iyen Israr Ettiği Esasa Muvâfakat Ediyormuş, *Anadolu'da Yenigün*, (23.10.1921), s. 1.

۲ صفحه

تاریخ شماره - ۱ مولداری

یونانستانده حدت و انفعال

یونان خلق ترخیص بیکار کن تکرار سلاح اینه عسکر جلب اولونسی خلق منفعل ایدیلور .

اقره : ۲۸ - (۱) « نولوغوس » غزنی آیدیکه خبری وریورون یونان اولدورسک اترادوبی سوک عدم موقتیه جسم شایه ایلدی و حکومت سرخله ترخیص عیاشیکی حاله یکی صغاری سلاح اینه دعوت حاضر اولانلارین دولای یونانستانک هر طرفه حدت و انفعال اولدور . یو علیان قارونتمه غوزایس قایتمس ایشماره مضطر قالمیچ ، اترادوبسک اولشده عتلا بقایته اشکل ایدمکدر .

توسط دیله نیورلر

اقره : ۲۸ (سا) اقدام غزتمسک استخبارات نظراً یونانلر خان ومطلقا بر توسط ایستهمکدر . وجعت اقوامسک مذاکره منسمن امید وار کورولمکدر .

اقره : ۲۸ - (سا) پارسده منتشر دیاغزتمسی دورکه : یونان حکومتی تورک یونانلر خصمانه مذاکره سی استجدال ایچون جیت اقوامه لورد . سیه مراجعت آیتشورد . یوخر انگلار عتلا وسیمه منده موجب حیرت کورولمکدر . جیت یانکز تورکیسا لوانه داخل اولدوبی ایچون بر توسط یکی اولسه یه متکلمه مناصف ایدمکی قدر اولوقمدر . قرال قسطنطنیه شیمدی سهرر معاهده سنسک تکرار تدقیندن محصل ایدمک وضعی قبوله مجبوردر .

« نامس » ک آه واهی

یوخرین حسوک سهار کورتمده یونانلرک زورده قدر جیکه جکاری باقی دکل - یونان اردوسی اولوقدیوک ضایماندن سوکرا اترق قرالی تیز ایدمک س - سقاریا نظری شرق هر طرفه مصطفی کال پاشانک قوزنی اتریدی .

۱۶ ایلول تاریخلی نایس غزتمسک و یونانستان و تورکیسا و سرلوحسلی مفاهلسندن :

یونانلرک آقره بجه لمری صورت قلمیه موقیمسکده خبر اولدی . شیمدی غزیه دهری رجه ایدیلور . بر آران یونانلر مظهرینه بک زیده ایلاشتمسک آقره اوتوزمیل قدر غزب ایشتمسک . چال طاین آله یکدیکن سوکرا آقره یی ضبط ایدمکبرته اترق شهبه قالمش حق وشمک ضبط حوادقیه ایشتمسک . فقط تورکرمک شهبور ختک شهابیکه حدتی مفاومتری یونان قوماهانک برون مسایسک کمر ایشدی . شکار حال آل آله ایلا لایق رادیه لکنک یه قیدی اولدی . لیل اولد سکر بیکه نییی صنایع ایشتمکدن سوکرا رجه مجبور ایدیلر . وحرن سوک باز کورتمده یونانلرک زورده تورکجه یی ییلوروز !

یونان شرقه هر طرفه مصطفی کالک تونوز قویه ایدمکبر . یونان اهرامک قرال قسطنطنیهک مونی ادرینه ایران ایدمکی نامیری قدر اید بیکه متکدر .

علی پاشا

سلطان مصطفای ثالث دوری صدر اعظم لردن اولان و اولدوبی شهرتیه سروف یونانلر ایشتمسک کون تاجیمسک باغ (سورغون) قره منده تولد ایشتمدر .

کوجوک پاشده واحد ثل دورده استانبول کابو برقریب یونانلی اوجانته کیرمک ندرجاقیمه ایشلامش و تعیین اولدوبی ایشلرده درایت ایشتمدی کورولمن اولدوبندن ترخیص مرتضیه وقوعه کاشدر .

عسل انخانه حاسکسی ایکن وظیفه منده کی موفیتتری اید کوزه کیرمش و نشانی تقیمه منده مأمور ایدیلرک بوراده دس جن خدمت موقی اولمشدر .

علی آقا حاسکلیکن سوکرا بیدیل مساک ایل (قره اولوق) ائی خدمتی ترجیح ایلمش ایسده ایشان ثالث و مصطفای ثالث دورتمده مقام سداری احرار ایدن شاعر مشهور قوجه واقف اچیم حوکم توجیه قازالمش کی پاشا ایشتمسک اترضاتی دخی کورولمن اولمه عهد منده فله نظاروق توجیه استانبول اولدوبی ایددی . علی آقا فله منکی وظیفه منده اتر کاست اولدوبن کورسدر کی ایچون استانبول جلب عهد منده حاسکی آغالی منصب توجیه قلمدی .

علی پاشانک روساره قارش موقیتی موجب موفیت اولدی . صدر اعظم امین پاشا عسکرک تاسیس تری و ذخیره تدارکندکی مشکلات اروزیمه استفسا ایشدی ایسده روساره قارش موقی اولماییشی ادرتمده امدادی موجب وعلی پاشانک خویین اولکازتمک موقیتی صدراره کلمه بیاولدی . (۱۱۸۳) .

روسار خوییدن (دین پاستر) نهرینه دهری چیکمشاردی . علی پاشانک کلندن اولدوروق اجازوق دوزمن توفله روساره قرضه قراز ویدی . (دین پاستر) نهرینه کوروی قوردیدی . اولدوسنک قسملی نهرک اولعتمکجه کیمشکن نهرک سولری کوروی قیدی . قارش بقده قان عسکرک قسملی قراز ایدمیشر دوکوشه دوکوشه شهید اولدیلر .

علی پاشا قیه قان قوت اله وجعت ایشتمکدن خویین کاهه آلات و ادوات حریره سهر اولسک آله کجکی . خویین سقوشی یسارایا . یندان و افلاق سقوشی دیمکی . ایشتمه موقیتیزق اولدورمه علی پاشا قوت آن صدرارن سوکرا عزل ایدیلرک وزیرلکی وقع

آیچ سوز

میدولر مرمی عیدالاور یی بکل بوکون شهر منده مراسم ایدمکبرنی سحر ایدی . ایسهم و صیبری بکترتوره مآذره شهر منده گلک اوزره اقرمدر حرکت ایشتمکری ییلدیرلمکدر .

تعیین

بیله لک مامور . مرمی صنایع دارالمصنایع علوم طبیعه معالی صیحه عام سواس دارالمصنایع مرمیه لکنه تعیین اولدوشدر .

حیثی بر زنگتمز

ایبولیده تجارته اشتغال ایدن اسکجه نی طرف بک چهجه جاریسان قارداش لرم . خصوص اولوق اوزره ۴۱۱ جیت نوزده اهدا ایشتم سویتیه اظهار حیت ایدمشدر . مرمی ایشتمک برطانی مزل منشاکنجه بوکون بر شکرانه قارش ایدمکی کی غزتمه مرمه یوحمین زنگتمز قیدر و تیریک ایدم . دیگر زنگتمز مرمه ایدل حینده کری قالمیجیلرکی اید ایلر .

نواحی قانونی

بروک ملت مجلسی ۲۴ ایلول تاریخلی جلسه منده حرارتی مفاکر مرمون سوکرا قانونک هیئت محرمه منی قبول ایشتم و دنا سیه بر جزه تلم ادریم . ناچیکاز وضری کندیتم خصوص اولان اموری ایشو قانون اسکانه توفیقاً بقاات اداره و معینت ایشتم صلاحیتی سائر ادارات محرمه منی متعلق قوانین و نظامات توجیه ایدمکی و مطابق اشیا ایله مکشفده و عیار منی نامق برنجی ماده ک مفاکر منده کچدک بر جوق منشاکن و بر جوق قورولمک سوکرا مذکور قراریله برابر بومادمک ایشتمه حواله سته قراوروش و مسنده ایشتمی ماده ک مفاکر منته کیمیش سهره سوز ایلرک سق عفو قانق و ایلر ایشتمی کون اجتماع ایشتم اوزره جلسه نهات ویرلمدر .

ایله کی حاله کلیولی یق ایدمکی ۱۱۸۴ سنسده پاشانک قصوری عتلا ایدمکی و زرای اهره اولنسر ق یونانلر سر عسکرلکه کورمدری . علی پاشا استخبارات مندی . یسما کندیمن سن بری حیلله خدمت مأمول اولدوبندن ۱۱۸۹ تاریخ منده رئیس سیه تکفور دافتمده متقاعداً اقامت ایشتمی . آز سوک . اولاده وقت ایدمکی .

علی پاشا ترمسک ایلدورمه اهللردن ایدی . عامه حاسکسی ایکن استانبولن روسیه یق اولان قاشتمه زری حسن و ضار یه (چاره مندر) کیمیه فروخت ایشتمکدن یوشته کندی ایشتمک (مومولور) شهرتیه یاز ایدمش . یپ اولمشدر .

اسماعیل حق

دوقور حقی بک

پارسده برقوق سوکرا بک و شوهارک سهر ایشتمده ویشور مومسده طبع منده اولدورن مدت اچکرمک حیل ایدن طیب مومی ایه اهالی کرمان کوروی قران اوزریمه . یکره اولدوبن صورت خصوصیه جلب ایشتمک و قران طیب لاسوک قراشدر اولان اسفیه و مومونوم دنیان ائت و اسفیه سهرده ایشتم ایدن خستلر یی مومونوم ایشتمک قوه . مکی دائرنامه قبول و تاداری ایدر .

اجزای نامی

مدیر مسئول : حقی (قسطنطولی معیلمس)

۱۶

۱۶